

מִכְלַטְיָקָוֶצְיָינְסָקִי

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

- א. פתיחה
- ב. משנהות דמאי והגדרת הדמאי
- ג. המתח הבסיסי לגבי מהותו של הדמאי
- ד. האיסור שבדמאי
- ה. גישות פרשניות שונות ביחס לדמאי
- ו. מהותו של הדמאי - הצעה מוחודשת
- ז. סיכום

א. פתיחה

מושג יסודי ועצמאי בהלכות תרומות ומעשרות הוא ה'דמאי' - שלענינו הווקדשה מסכת שלמה בסדר זרעים והוא מופיע בהקשרים רבים במסנה ובתלמודים. הדמאי הוא מושג תנאי חדש, שאינו מצוי במקורות המקראיים, ומקובל לומר שהוא מתייחס לפירות עם הארץ, שלגביהם יש ספק האומנם הופרשו מהם תרומות מעשרות, וככלשון הרמב"ם: אבל עמי הארץ פירותיהן ספק ואין נאמנים לומר "מעשרין הן", וזהו הנקרה דמאי.

(משנה תורה, הל' מעשר ט, א)

היסוד שעליו בנוייה מסכתא זו הוא מה שאני אומר, שהדמאי הוא הדבר הספק שלא ידוע אם הופרשו ממנו מתנות ה' או לא.
(פירוש המשנה לרמב"ם, דמאי א, א).

אלא שהתקנות אחר משמעות האיסור מזמנת קושי: במקרים התנאים אין למצוא הסבר לקסיקלי ברור למושג זה, אלא רק הסבר היסטורי על הסיבות שהביאו לגירה

זו (שגור יוחנן כohan גדול);¹ והסביר זה אינו מספק תשובה לשאלת איזה איסור לפניו ומהי מהותו.

באופן דומה לא ברורה משמעותו המילולית של המושג. מוצאה של המילה 'דמאי' אינו השפה העברית, ולפיכך ניתן למצוא שפע הסברים לפירושה של המילה ולמשמעותה. כדוגמה יש לציין את דבריו של בעל 'כפטור ופרח' המביא שלוש הצעות לפירוש המילה (להלן נזכרנו בדבריו קודמו):

דמאי הוא כמו שגדרו הגאון [רבי שרירא] ז"ל, וכן הלוקח מעם הארץ נקרא דמאי, והוא לשון שאלת דא Mai, וי"א דמאי: ד' מן מ' א' מיו"ד, ומחייבין את העניים דמאי במסכת דמאי,² מוציאין נוטריקון לו די מחסورو אשר ייחסו. (הרבי אשטור הפרחי, כפטור ופרח, פרק ב)

לפי הפירוש הראשון, המילה 'דמאי' רמזות לצירוף 'דא Mai' (כלומר 'זה מה') ומלמדת על מצב הספק הנלווה לדמאי. לפי הפירוש השני, עצם המילה רמזות על מעשרות: ערכאה המספרית של האות ד' הוא עשרית מזה של האות מ', וערכה המספרית של האות א' הוא עשרית מזה של האות י'. לפי הפירוש השלישי, לפניו ראש תיבות של המילים "די מחסورو אשר ייחסר" (דברים טו, ח) - והללו רמזים לכך שמותר להאכיל דמאי לעניים.³ למעשה, שלוש ההצעות נוגעות למישורים שונים של הדמאי - הראונה ל雷斯 aer, השניה לחובת ההפרשה, והשלישית לדין מדיניו - ודומה כי אין בכך פלא ולפנינו עדות למכובכה הכללית העוטפת את מושג הדמאי.

כך או כך, למרות חוסר הבחרות בנוגע להגדתו המדוייקת של הדמאי, בתודעה ההלכתית התקבעה והתקבלה הגדרת הדמאי כספק טבל, כפי שראינו לעיל בשם הרמב"ם. אולם הגדרה זו טומנת בחובנה תמייה לא-פושטה: אם הדמאי הוא אכן ספק טבל, מתבקש היה שהלכות ספקות תלויותנה את הטיפול ההלכתי בו, שהרי סוגיות הספקות זכתה לדין מעמיק במקורות חז"ל ואין זה נושא חדש. יתר על כן: מושגי הספק (או הספק באיסורים) אינם עומדים בפני עצמם, אלא הם כצל הנלווה לכל איסור, ואם

¹ ראו: תוספთא (ሊברמן), סוטה יג, י; סוטה מה ע"א ומקבילות נוספות. אלסטר טוענת שמדובר בברייתא מעופדת וכי זהו הסבר מאוחר לאיסור קדום יותר. ראו: רות אלסטר, "משמעות המונח דמאי במקורות התנאים", סידרא, כת (תשע"ד), עמ' 38-5; הנ"ל, היבטים דתיים וחברתיים של הלכות דמאי, עבדת דוקטור, אוניברסיטת בר-אילן, תש"ע. אנו דנים כאן בתופעה ההלכתית ולא בשאלת ההיסטוריה.

² כלשון המשנה: "מאכillin את העניים דמאי..." (משנה, דמאי ג, א). נעסק בדיין ייחודי זה להלן.

³ הירושלמי (מעשר שני ה, ה) מפרש "דמאי תיקן, דמי לא תיקן" כלומר 'דומה תיקן, דומה לא תיקן' (ראו חנן אלבק, פירוש לשישה סדרי משנה, ירושלים 1988, סדר זרעים, עמ' 69). להצעות אחרות וסיכום כלל הדברים בעניין זה ראו אנציקלופדיה תלמודית, ערך 'דמאי', טור תקנוב.

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

באו ליעוד לכל ספק וספק מסכת נפרדת - אין לדבר סוף. מדוע אפוא ראה רבינו ליעוד מסכת שתעסוק בעניינים של פירות ספק טבל?

ההצעה כי דמאי אינו אלא פירות ספק טבל מעלה אם כן קשיים לא-פושטם, ולכן נבקש להזכיר את השורות הבאות. במאמר שלפניכם נזקוק אחר המשניות במסכת דמאי ואחר הסוגיות המפוזרות בתלמודים בעניין הדמאי, ונבקש להסיק מתוכן על מהות הדמאי. בשולי המאמר נעלם הצעה שעשויה לשפוך אור מסוים עלמושג הדמאי ולישב, ولو במעט, את תמיותינו.

ב. משניות דמאי והגדרת הדמאי

חוסר בהירות מקדם את פניו בובאו לחיל' טובנות בדבר מהותו של הדמאי מთוך מסכת דמאי עצמה. המסכת פותחת בעיסוק מיידי בפרטיו דין'ו של הדמאי, ולמרות הציפייה למبدأ מסודר - לא מושג הדמאי ולא מוסברת מהותו.⁴ לא זו אף זו: במקום לפתח עצם האיסור, המסכת פותחת בთיאור "הקלין שבדמאי", וככיוול אומרת "יודעים אנו מהו דמאי ואין לנו אלא לבורר מה דין של יוצאי הדופן, הקלים שבדמאי":

הקלין שבדמאי - השיתין והרימין והעוזרדים ובנות שוה ובנות שכמה ונובלות התמירה והגופני והנצח; וביהודה - האוג והחומרן שביהודה והכסבר.

רבי יהודה אומר: כל השיתין פטורין חוץ משל דופרה, כל הרימין פטורין חוץ מרימי שיקמונה; כל בנות שיקמה פטורות חוץ מן המוסטפה.
(משנה, דמאי א, א)

באופן עקרוני ניתן היה לפענח מהו דמאי מთוך הבנת עניינים של המינים "הקלין שבדמאי" הפטורים מהפרשיות תרומות ומעשרות,⁵ אך לא ברור מה משותף למינים אלו ומה מגדריהם כ"קלין שבדמאי", ומילא לא מובן מה פשרו של מעמד מיוחד זה. על פניו נראה כי מדובר במינים לא-יחסובים וייתכן שימוש כך לא גزو בהם את דין הדמאי; אולם לשם קביעעה כזו יש להניח שדין הדמאי אינו ספק של איסור דורייתא (שהרי לא ניתן להתייר איסור ספק במקרים מסוימים רק מפאת חוסר החשיבות של מינים כלשהם).

4. מצב זה כמוון אינו כה חריג, והוא מצוי גם במסכתות אחרות: מסכת שבת אינה פותחת ברשימת המלאכות האסורות בעשיה בשבת; מסכת פסחים אינה פותחת בהגדרת החמצץ; ומסכת ברכות מתחילה מזמן קריית שמע בערכית מבלי שהיא מעירה על עצם החיזוב (כפי שכבר העירו בברכות בע"א). עם זאת, כיוון שמסכת דמאי עוסקת בתקנת חז"ל, ישנה ציפייה למبدأ מסודר יותר (כשם שהדין בחנוכה נפתח בברייתא שענינה "מאי חנוכה", רדו שבת כא ע"ב).

5. למעשה, דין של הקלין שבדמאי לא התבאר בדברי תנא קמא והוא מובן רק מותך דבריו של ר' יהודה.

הסביר אפשרי לכך הוא שמדובר בפירות זולים ומוציאים אשר עמי הארץ מעשרים אותם מפני שהנזק הכלכלי הכרוך בעישורם זניח.⁶

הסביר אפשרי אחר (המופיע גם ב'פירוש המשנה לרמב"ם') לדין המשנה הוא שמדובר בגידולי בר שאינם מצריכים טיפול וכיוון שלגידולי בר כלו אין בעליים בדרך כלל, יש להניח שם פטורים מתרומות ומעשרות; משום כך, הספק לגבי מינים אלו קטן למדי והם מוגדרים כ"קלין שבdma".

כך או כך, דומה כי כיון שגם בדמאי קלאסי ההפרשה היא מספק ואילו במקרה של מינים אלו מוטל צל כבד על עצם החיוב המקורי - פטרה המשנה מינים אלו למגרי. כך אכן כתב הרמב"ם, בכואו להסביר את עניין "הקלין שבdma". לשם כך הוא משתמש במושג 'ספק ספיקא' תוך שהוא מציע את המנגנון המשותף למינים המנויים במשנה:

ועניין הקלים, שallow הדברים שמנה דין קל ואינם חייבים בשום דבר מחובות הדמאי - לא תרומות מעשר ולא מעשר שני. והטעם: מפני שאלה שמנה הם פירות אילנות מדבריים ואינם קניין אדם אחד, וממעט מאד נוטע אותו אדם אחד, ולכן הם הפקר על הרוב, וכבר ביארנו שההפקר אינו חייב במעשרות. נמצא שיש בהם שני ספיקות: האחד שהוא הם מן ההפקר שהוא איןם מן ההפקר; ואם תאמר שם מן השמור, שהוא הופרשו מהם המתנות או לא הופרשו - ואצלנו כל: תרי ספיקי להקל.

(פירוש המשנה לרמב"ם, דמאי א, א)

אם כן, הרמב"ם מבאר שבקלים שבdma יש שני ספיקות: הספק הראשון הוא האם חייב בכלל בתרומות ומעשרות שכן אפשר שהוא הפקר; והספק השני הוא שהוא כבר הופרשו ממנו תרומות ומעשרות.

'תמונה מראה' למשנה הפותחת את מסכת דמאי נמצאת בתחילת פרק ב' של המסכת. במשנה א' בפרק ב' צוינו סוגים שונים של פירות שהם דמאי בכל מקום:

ואלו דברים מתעשרין דמאי בכל מקום: הדבילה והתרמרים והחרובים האורז והכמון. האורז שבוחוצה לארץ - כל המשמש ממנו פטור.

(משנה, דמאי, ב, א)

⁶ לשם כך עליינו להניח את דבר קיומו של קשר בין פירות דמאי לבין עמי הארץ, אף שהזה עניין שאין לו ביטוי לאורך הפרק הראשון במסכת. הערה זו נוכנה גם לגבי הסבריו של הרמב"ם המבוסס על המשך המסכת. מובן שניתן להניח את קיומו של קשר כזה על בסיס המשך המסכת, אך אין זה מוכרת. מקור לאפשרות פרשנית זו נמצא בירושלים המובא בהמשך. אפשרות אחרות עליה בדברי ר' יוחנן בירושלים.

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

יש להניח, בהתאם לדברינו לעיל, כי הסיבה לכך היא שמינים אלו לעולם אינם גדים בר ולעתים נדיות ביותר מוצאים מן ההפקר. נשוב אל הפרק הראשון של המסכת. במשניות ב' ויד' בפרק הראשון מתבריםים כמה מדיניו הבסיסיים של הדמאי עצמו, אלא שאין זה הדין היסודי של הדמאי אלא רשות השכלות על מעמדו של המעשר השני הנמצא בו:

הדמאי - אין לו חומש, ואין לו ביעור, ונאלץ לאונן, ונכנס לירושלים ויוצא, ומבדין את מעותו בדרכיהם, וננותנו לעם הארץ ויאכל כנגדו, ומחללים אותו כסף על כסף, נחשת על נחשת, כסף על נחשת, ונחושת על הפירות, ובלבך שיחזר ויפדה את הפירות, דברי רבבי מאיר; וחכמים אומרים: יעלה הפירות ויאכלו בירושלים.

(משנה, דמאי א, ב)

אם כן, כאשר פודים את המעשר השני של דמאי - אין מתחייבים בתוספת חומש (כשם שמתחייבים בפדיון מעשר שני רגיל); אין חובת ביעור על מעשרותיו, ובאופן דומה פדיונים וחייבים נעשים גם בדרך של המרת מטבחות 'חריפים' בנסיבות פחותים⁷, ויש בו קולות נוספות כפי שנזכר במשנה.

במשנה ד' מtabאר מעמדו של הדמאי לעניינים הלכתיים שונים - כגון: עירוב, זימון, ואופן זמן הפרשת מעשרותיו - שבהם הוא נבדל מטבל רגיל:

הדמאי - מערבין בו ומשתתפן בו וمبرכים עליו ומזמין עליו ומספרישן אותו ערום בין השימושות. הא⁸ אם הקדים מעשר שני לראשו, אין בכך כלום. שכן שהగradi סך באצבעותיו - חייב בדמאי; ושהסrok נתן בצמר - פטור מן הדמאי.
(משנה, דמאי א, ד)

דמאי אינו בכלל אפוא בגדר איסורי אכילה רגילים ולכך, אף שהוא 'מחוסר עישור' ניתן לערב בו, לבוך עליו ולזמן עליו.

7 ראו בבא מציאותה ע"ב איילך (וההבחנות האמורות שם בין "טיבעה" לבין "פירא", הדיוון על פדיון מעשר שני, פדיון פירות על פירות ועוז).

8 הלשון 'הא...' היא לשון הלקחה מדרש הילכה שבמה מצאנו שימוש מרובה בביטויים כגון 'הא למדת' ו'הא כיצד'. ראו הרב יוסטוב לפמן הלי הילר, תוספות יומ טוב, דמאי, א, ד. יש לציין כי השימוש במילה 'הא' אינו כה חריג במשנה ראו: משנה שבת ג, ז; יט, ב; סוטה ה, ג; מכות א, ו; ג, טו. שנון מטבחות לשון נוספים במסניות ובתוספות, הדומים לאלו הנהוגים במדרש הילכה, ודומני שהם מעידים כי מקורן של אותן משניות במדרש הילכה. ראו גם: שמואל ספראי, משנה ארץ ישראל: דמאי, אלון-שבות 2013, עמ' 53-52 והפניות שם;ABA ננדוד, לשון מקרא ולשון חכמים, תל-אביב 1967, עמ' 508-509; שמיעון שרביט, לשונה וסגנונה של מסכת אבות לדורותיה, באר-שבע 2006, עמ' 136.

מזהן המשניות מתגבשת תמונה כללית שליפה יש הקלות מפליגות ביחס לדמאי⁹. המעודות שמדובר ה'איסור' שבದאי נחשב למוחלט וכולל - והוא אף ראוי לאכילה בהקשרים שונים. באופן דומה, המעשר הניטל ממנו נחשב כמצו ברמת קדושה פחותה מעשר רגיל. הרושם העולה מן המשניות הוא שבניגוד לדמי ספקות הרגילים אין כאן הליכה לחומרה בדארייתא ולקולא בדרבנן, אלא בחירה בנתיב מוצע הייחודי לדמאי. בתחילת פרק ב' אנו מגלים שיש קשר מסוים בין דמאי ובין 'עם הארץ'; ובבת אחת נכנים לתמונה ה'נאמן על המעשרות', ה'חבר' והדמות ההופכית להם, הלווא הוא 'עם הארץ':

המקבל עליו להיות נאמן מעשר את שהוא אוכל ואת שהוא מוכר ואת שהוא לוקח ואני מתארח אצל עם הארץ. ר' יהודה אומר: אף המתארח אצל עם הארץ נאמן. אמרו לו: על עצמו איינו נאמן, כיצד יהא נאמן על של אחרים?!

המקבל עליו להיות חבר - איינו מוכר לעם הארץ לח ויבש ואני לוקח ממנו לח ואני מתארח אצל עם הארץ ולא מארחו אצל בסתותו. ר' יהודה אומר: אף לא יגדל בהמה דקה ולא יהיה פרוץ בנדרים ובשוק ולא יהיה מטמא למתיים ומשמש בבית המדרש. אמרו לו: לא באו אלו לכלל.¹⁰

(משנה, דמאי ב, ב-ג)

עיקרן של משניות אלו הוא הצגת ההרחקות שיש ליצור בין 'עם הארץ' ו'חבר' או 'נאמן' - על בסיס הבדלים ביניהם באופן שמירת הקשרות וההקפדה במצוות. בתוך הדברים מוצגת גם עמדתו של ר' יהודה שמצד אחד מבקש למזער את הביטויים החברתיים של הבדלים בין 'נאמן' ו'עם הארץ', ומצד שני מבקש להרחיב את ההשתמעויות של היה 'חבר' גם בתחוםים נוספים הקשורים לנקיות הדעת' ולא רק לכשרות המאכלים.

כפי שראינו עד כה, פתיחה של מסכת דמאי אינה מציגה את הדמאי כאיסור ברור, ובניגוד לתפיסה המקובלת - הגורסת שאיסור הדמאי מבוסס על עקרון ה'ספק' - איןנו רואים שההלים המתיחסות אליו פועלות בדרך הסוללה לגבי מצבי ספק. בכך

⁹ לסיקום כלל הקלות הנהוגות בדמאי ראו אנציקלופדייה תלמודית, ערך 'דמאי', טור תקעדי.

¹⁰ נראה שהבחנה בין 'חבר' ו'נאמן' היא שהאחרון 'מוסמרק' לעניין מעשרות ואילו הראשון לעניין טהרות. ענייני הטהרות נכנים למשנה ב'דילת האחורי', כיוון שאין זה עניינה של המוסכת. ראו גם הרב יהודה ברנדס, "עם הארץ - על אפשרות החייאתו של מושג הלכתי חבורתי", אקדמות, כ (תשס"ח), עמ' 109-129, שדן במשמעות המושגים הללו במקורות התנאים ומיציע להחיותם במסגרת החברה הישראלית בתימינו.

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

מצטרפת ההלכה הקובעת שמאכילים את העניים דמאי והעדות שלפיה רבן גמליאל האכיל אף את פועליו דמאי (ייתכן שפועלים אלו היו סוג של עניים):
מאכילים את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי. רבן גמליאל היה מאכיל את פועליו דמאי.

(משנה, דמאי ג, א)

את היתרו של תנאי קמא להאכיל את העניים דמאי ניתן להסביר בשני אופנים: ניתן להסביר שהעניים יכולים לאכול את הדמאי כמות שהוא ופטורים לגמרי מהפרשת תרומות ומעשרות; אך ניתן לומר שישנה ציפייה שהעניים יפרישו בעצמם והנותן הוא שמרוחח - משום שהוא שיצא ידי חובתו בנתינת פירות 'ברוטו'.
בירושלמי הובאה מחלוקת לגבי זיהויים של אותם 'עניים':

אמר רבי יונה מתניתין בעני חבירים ובאכסניא קר' יהושע. תנינ: מעשה בר' יהושע שהליך אחר רבנן בן זכאי לכלי חיל והוא אותו בני העיירות מביאין להן פירות; אמר להן רבבי יהושע: אם לנו כאן חייבין אנו לעשר ואם לאו אין אנו חייבין לעשר.

רבי יוסי אומר[ר]: בעני עם הארץ היא מתנית[י]¹¹; אם אמ' את בעני חבירים נמצאת נועל דלת בפני עצמה הארץ. מה מקיים ר' יוסי "לאכסניא"? כהדא דתני: "הגרים עמכם" - לרבות את האכסניא. רבבי לזר אומר: זו אכסניא של גוי.
(ירושלמי, דמאי ג, א)

ר' יונה סבור שמדובר בעניים 'חברים' כלומר סומכים על המקביל שיישר את הדמאי, ולפי שיטתו מסתבר שההיתר לתחת לעניים דמאי הוא לטובת הנוטן בלבד ואינו פטור את העניים מלעשר. ר' יוסי, לעומת זאת, סבור שמדובר בעני עם הארץ, כלומר לדבריו מותר לתחת דמאי אפילו לעני עם הארץ - אף שאנו מניחים שהם לא ישרו את הנtinyן להם; ופירוש הדבר שלשิตת ר' יוסי, איסורו של הדמאי הוא איסור קלוש או איסור יחסי שנינתן להתיירו לצורכי צדק[ה]¹². הירושלמי מוסיף כי נימוקו של ר' יוסי הוא שאם נאפשר לתחת דמאיצדקה רק לעניים חבירים, 'תינעל הדלת' בפני עני עם הארץ שלא יוכל להתרfnנס.

11 ראו גם תוספות, סוכה לה ע"ב, ד"ה מאכילים את העניים.

12 בשני מקומות במשנה מבואר שהדמאי הותר גם במחנה הצבא, ראו: משנה, דמאי ג, א; עירובין א, י.

לאחר שהירושלמי דן בפירוש ההיתר לאכילת דמאי את ה"אקסניה" לשיטת ר' יוסי, הוא מעמת את דבריו עם לשון הברייתא הקובעת חובה להודיע לעניים שהפירוט שהגיעו לידיהם הם פירות דמאי:

תני: צריך להודיע. על דעתיה דרבנן יונה דו אמר בעניין חבירים היא מתניתא - ניחא; על דעתיה דרבנן יוסי דו אמר בעניין עם הארץ היא מתניתא - אפילו מודיעו מהו מועיל?

(שם)

הירושלמי מבקשת: אם נפרש כהצעתו של ר' יונה, ברורה מטרת ההודעה; אולם אם נפרש כהצעתו של ר' יוסי - מה עניינה של ההודעה? הלוא מדובר בעניין עם הארץ והם לא יפרישו תרומות ומעשרות גם אילו נודיע להם?¹³ מחלוקתם של ר' יונה ור' יוסי מעצימה את שאלתנו בדבר מעמדו של הדמאי, וייתכן שדעתו של ר' יוסי קרובה יותר למה שעולה מהמשניות השונות - שבהן מתרבר שאיסור דמאי הוא איסור קל שהקשר ביןו ובין הספק הטמון בו אינו בא לידי ביטוי או אינו מובלט דיו. מערכת הפטורים וההתירויות שמתארות המשניות מקשות אפוא על התפיסה שלפיה הדמאי הוא ספק دائוריתא קלאסי, ספק טבל.

ג. המתח הבסיסי לגבי מהותו של הדמאי

עיוון בסוגיית הירושלמי הנסובה על ביאור משנת "הקלין שבדמאי" שהובאה לעיל מלמד כי שאלת מעמדו של הדמאי הייתה נתונה במחלוקת/amoraim, שלמעשה נחקרו האם הדמאי אינו אלא ספק טבל, או שהוא ישנו מעמד עצמאי לספק טבל הנבדל מהדמאי. כך מובא בירושלמי במסכת דמאי:

הקלים שבדמאי... אמר רבי יוחנן: לפי שרוב המינין הללו אין באין אלא מן ההבקר לפיקך מנו אותן חכמים. ר' שמעון בן לקיש אמר: לא שננו אלא דמאי אבל ודאי חיבין.

(ירושלמי, דמאי א, א)

אם כן, שיטת ר' יוחנן היא שהקלים שבדמאי הם מינים רבים הפקר וזו הסיבה לכך שאין צורך לעשרם - גם כשיודיעו בודאות שהפירוט לא עושרג, למעשה, ר' יוחנן מנטק

13. מילשון הגמורא בברכות מה ע"א משתמע שהדמאי מותר באכילה לעניים בלבד הפרשה. הסוגיה טובא להלן בהמשך, וראו גם במקבילות: עירובין לא ע"א; פסחים לה ע"א; עירובין זז ע"ב; סוכה לד ע"ב.

הספק והdmaי: לשירותה של הבניה החברתית

בין מושג הדמאי, כפי שהבנו אותו עד עתה, לבין קלוי הדמאי. דמאי הוא ספק (מפנוי שמווצה הפיורות עם הארץ), ואילו קלוי הדמאי הם פיורות שברובם באים מן ההפקר. לדעת ריש לkish, לעומת זאת, הקלים שבdmaי הם קודם כולם פיורות dmaי, היינו פיורות עם הארץ, אלא שהם קלילים יותר משום שמסתבר כי מקורם מן ההפקר.¹⁴ לדעתו, כדיודו שהפיורות בודאי לא עוזרו - העובדה שיש ספק שהואם מן ההפקר אין בה כדי לפטור אותם ממעשנות.

יש לציין כי דעתו של ר' יוחנן אינה מתיחסת מבט ראשון עם פשת המשנה, שהרי כיצד "קלין שבdmaי" הם פיורות שבדרך כלל מן ההפקר - בלי קשר לזהות בעלייהם - בעוד dmai מייצג פיורות עם הארץ. יתכן אפוא של דעתו ר' יוחנן המילה 'dmai' משמעה ספק כללי, והוא אכן מקבל את הגדרתם של פיורות dmai כפיורות עם הארץ.¹⁵ לדידיו, פיורת dmai הם פיורות שנולד ספק לגבי עישורם, ושורשו של ספק זה עשוי להשתנות: לעיתים הספק נולד מפנוי שהפיורות הגיעו מעם הארץ; ולעיתים משום שינוי הסתרות גבויה שאלות פיורת הפקר. ספק זה האחרון קל מן הראשון, אפשר משום שהסיכוי שפרי מהמנינים הנקובים לא בא מן ההפקר נמוך מאוד לעומת הסיכוי שפרי שמקורו עם הארץ עוזר קצת וכדין. לפי זה, ר' יוחנן סבור שdmai הוא שם כולל לספק כלל - על צורתו השונות, מהן קלות ומהן חמורות; ורק אולי דריש לkish, 'dmai' הוא מונח המתאר באופן ספציפי פיורות עם הארץ.

אם כן, כבר בדורות הראשונים של תקופת האמוראים נוכחת השאלה האם dmai הוא קטגוריה עצמאית או שהוא אלא ספק כלל, ושאלת זו מלווית את הדיון לכל אורכו. בד-בבד, הצעה להגדיר את dmai כספק כלל נתקלת בקשיטים לא-邏輯יים והבולטים בהם הם רשימת ההקלות המרובות הנמנויות בפרק א' משנה ב' (ראו לעיל). ואכן, כתוצאה מהן מסיק הירושלמי שdmai אינו במדרגה של ספק כלל:

א"ר יוסי: אפילו כספק כלל לא עשו אותו; אילו בספק כלל ספק ניתקן מעשר שני ספק לא ניתקן, שהוא אסור לאונן? ברם הכל מותר לאונן.
(ירושלמי, dmai א, ב)

14 הרידב"ז פירש שכיוון שמדובר בפיורות זולים, גם עמי הארץ מערשים אותם (משום שאין בעישורם הפסד ממשמעותי). לעומת זאת בעל פני משה הסביר שהו 'ספק ספיקא' וכן הסביר הרמב"ם גם בפירוש המשנה (ראו לעיל) ודומה שפירש זאת לפחות ריש לkish שבירושלמי.

15 ראו שאל ליברמן, מחקרים בתורת ארץ ישראל, ירושלים תשנ"א, עמ' 409. ליברמן מפנה שם למקורות נוספים שבהם מושם המונח 'dmai' במשמעות של ספק - ללא קשר לפיורות עם הארץ.

ר' יוסי טווען שאלו היה הדמאי ספק טבל בعلמא, הוא לא היה מותר לאונן, ולפיכך אין לראות בו ספק איסור קלאסי. אף השימוש במילים "עשו אותו" מרמז שאין כאן דין ספקות רגילים.

דברינו עד עתה מציגים בבהירות יתרה את הקשיים וההיסוסים לגבי מהותו של הדמאי אשר, כפועל-יזוא, מקשים על הגדרתו המדוייקת ומעמדו ההלכתי (ודימיוו למודל הלכתי אחר), ודומה שלהם כך נדרש עבודת בילוש והתחקות - וזאת נעשה בעת: נצא למסע בין המקורות השונים על מנת לפענח את מעמדו של הדמאי המשתקף בין שיטיהם.

ד. האיסור שבדמאי

1. איסור מוחלט

במשנה במסכת ברכות נקבע:

שלשה שאכלו כאחת חייבין לזמן.

אכל דמאי, ועשר ראשון שנטלה תרומתו, מעשר שני והקדש שנפדו, והשמש שאכל צית, והគותי - מזמנין עליו¹⁶.

אכל טבל, ועשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ועשר שני והקדש שלא נפדו, והשמש שאכל פחות מכך, והנכרי - אין מזמנין עליו...

(משנה, ברכות ז, א)

המשנה מציגה לפניינו רשימת מקרים הלכתיים שבהם ניתן לזמן, אף שלכאורה נדמה היה שאין לעשות זאת, והוא 'אורות' את הדמאי יחד עם דברי מאכל מותרים לחלוtein ואיסורים קלים. כנגדם היא מציבה 'חייב' אחרית שדיינה חמור יותר ושהאוכל מהם אינו מצטרף לזמן. למעשה, רשימת האיסורים הקלים כוללת (למעט דמאי ודרכי המאכל המותרים) סוגים שונים של חיבוקים שאינם מעכבים את היתר האכילה.¹⁷ הנחתו

16 דברים דומים מופיעים גם במשנה במסכת דמאי (שכבר הובאה לעיל): הדמאי - מערבין בו ומשתתפיין בו וمبرכים עליו ומזמנין עליו ומפרישין אותו ערום בין השימושות... (משנה, דמאי ד, א).

17 כך לגבי "מעשר שני והקדש שנפדו שהגמרה" (ברכות מז ע"ב) מבואר שנדפו ללא נתינת חומש, והוא הדין לגבי "מעשר ראשון שנטלה תרומתו" - ככלומר כאשר הלוי הקדים ולקח את המעשר שלו לפני מירוח הכרוי וכן נפטר מתרומה גדולה מכובואר בغمרא שם (דרך הפרשה זו אסורה מן התורה, אך בפירות עצמן אין שם פגם למעט העובדה שתוקנו בדרך של שיבוש הסדרים. ראו: שמות כב, כח; משנה, תרומות ג, ו).

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

של הדמאי בתוך ה'חברה' הזו מעמידה אותו בשורה אחת עם מה שנחשב לאיסדרים או לפגמים שוליים, ומציאה אותו מכל איסורים מהותיים ועקרוניים הפוגמים את המאכל.

הגמר על אתר דנה בכל אחד מהאיסורים שברשימה הראשונה וمبرרת כיצד מתירים לוין עליו למרות אכילתו באיסור, וכך היא מבארת לגבי הדמאי:

אכל דמאי וכו'. הא לא חזיליה? כיוון دائיבע מפרק להו לנכסיה והוי עני, וחזי ליה, דתנן: מאכילין את העניים דמאי ואת האכשניא דמאי. ואמר רב הונא: תנא, בית שמאי אומרים: אין מאכילין את העניים ואת האכשניא דמאי.

(ברכות מז ע"א)

אם כן, הסיבה להיתרו של הדמאי היא שהוא מותר באכילה לעניים, לפי שיטת בית הלל, וכיוון שככל אדם יכול להפרק את נכסיו ולהיכلل על ידי כך ב'קהילת' העניים - הרי שלכל אדם יש צד היתר לדמאי ולפרק זהו אינו איסור גמור. על פי אותו עיקנון הוסבר גם ההיתר לטלטל דמאי בשבת הנזכר במשנה:

מן פנין אפילו ארבע וחמש קופות של תבן ושל TABOAה מפני האורחים, ומפני בטול בית המדרש, אבל לא את האוצר. מן פנין תרומה תורה, ודמאי, ומעשר ראשון שניטלה תרומתו, ובעשר שני והקדש שנפדו, והתרומות היבש - מן פנין שהוא מאכל לעזים; אבל לא את הטבל, ולא את מעשר [ראשון] שלא נטלה תרומתו...

(משנה, שבת יח, א)

דמאי, הא לא חזיליה? - כיוון دائיבע, מפרק להו לנכסיה והוה עני, וחזי ליה - השתה נמי חזיליה. דתנן: מאכילין את העניים דמאי ואת האכשניא דמאי... (שבת קכז ע"ב)

באותו אופן ניתן לסמן על הדמאי כעירוב תחומיין, אף שעירוב צריך להיות ראוי לאכילה:

מער빈 בדמאי, ובמעשר ראשון שניטלה תרומתו, ובמעשר שני והקדש שנפדו, והכהנים בחלה. אבל לא בטבל, ולא במעשר ראשון שלא נטלה תרומתו, ולא במעשר שני והקדש שלא נפדו.

(משנה, עירובין ג, ב)

דרישה 3 ■ מיכל טיקוצ'ינסקי

דמאי, הא לא חזי ליה? - מיגו דאי בעי מפרק להו לנכסיה והוי עני, וחווזו ליה, השتا נמי חזי ליה, דתנן: מאכילין את העניים דמאי ואת האכסניא דמאי...
(עירובין לא ע"א-ע"ב)

גם למצוות הפסח ניתן לקחת מפיירות הדמאי, והמשנה מלמדת כי יוצאים ידי חובת אכילת מצה במצה העשויה מתבואה דמאי (יחד עם שאר האיסורים מה'חבורה' המוכרת):
אלו דברים שадם יוצא בהן ידי חובתו בפסח... ויצאין בדמאי ובמעשר ראשון שנטלה תרומותו, ובמעשר שני והקדש שנפדו, והכהנים בחלה ובתרומה, אבל לא בטבל, ולא במעשר ראשון שלא נטלה תרומותו...
(משנה, פסחים ב, ה)

דמאי? והא לא חזי ליה! כיוון דאי בעי מפרק לנכסיה hei עני ואוכל דמאי - השטא נמי חזי ליה. דתנן: מאכילין את העניים דמאי ואת אכסניא דמאי...
(פסחים לה ע"ב)

והוא הדין לענייןמצוות אכילת מרור:

ואלו יר��ות שадם יוצא בהן ידי חובתו בפסח... ובדמאי, ובמעשר ראשון שנטלה תרומותו, ומיעשר שני והקדש שנפדו.
(משנה, פסחים ב, ו)

בכל הסוגיות הללו חוזר אותו דפוס של דיון: המשנה מונה את הדמאי כמאכלי כשר לעניינים מסוימים וכחלק מקבוצת פירות שיש בהם פגם שלול; והגמרה מבארת שהדמאי אינו איסור מוחלט והוא מותר באכילה לעניים - ועל כן, מבחינת הפטונצייאל, כל אדם ראוי לאכילת דמאי.

מעט שונה היא סוגיית אתרוג דמאי. אתרוג נועד לנטילה ולא לאכילה; ומайдך גיסא חובה **שייחשב** לדבר הרואוי לאכילת האדם. גם כאן נקבע שאתרוג של דמאי כשר לנטילה על בסיס המנגנון הנזכר:

אתרוג הגזול והיבש - פסול... של תרומה טמאה - פסול; של תרומה טהורה - לא יטול, ואם נטל - כשר; של דמאי - בית שמאי פסולין ובית הלל מכשירין...
(משנה, סוכה ג, ה)

ושל דמאי Mai טעמייהו דברת היל? כיוון דאי בעי מפרק להו לנכסיה, והוי עני וחזי ליה - השטא נמי לכם קריינה ביה... ואמר רב הונא: תנא, בית שמאי אומרים:

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

אין מאכילים את העניים ואת האכנסאים דמאי, ובית היל אומרים: מאכילים את העניים דמאי ואת האכנסאים דמאי.

(סוכה לה ע"ב)

הסוגיות שהבאו עד עתה תומכות قولן בהצעה שלפיה איסורו של הדמאי חלש כיון שבנסיבות מסוימות יש בו היתר אכילה. במובן זה הוא שונה מאוד מאיסורי אכילה אחרים שאינם תלויי הקשר, וניתן לומר כי זה איסור אימננטי.¹⁸

2. ספק טבל

התיחסות אחרת למעמדו של הדמאי מצויה בסוגיות אחרות בבבלי המציגות את הדמאי כאיסור שמקורו הוא הספק. סוגיה ראשונה התומכת בכיוון זה מצויה במסכת נדרים. המשנה (שם יא, ג) עוסקת בדיינה של איש שנדרה שלא ליהנות מהבריות ומאורת אותה איש יכול לאכול מליקט שכחה ופה' כיון שהלו אינם בעלותו של אף אדם ומוגדרים כהפקר - וכן אין באיסופם ובאכילתם הנאה מן הבריות. הגمرا עלائر מסבאה את תשומת הלב להיעדרו של מעשר עני מרשות המאכלים המותרים ומאורת שאדם המפריש מעשר עני רשאי לבחור למי לחתו ולפייך אכילת מעשר עני יש בה משום הנאה מהבריות.¹⁹

אגב הדיון במעמדו של מעשר עני, מובאת מחלוקתם של ר' אליעזר וחכמים בשאלת אם ספק מעשר עני (כלומר מעשר עני של דמאי) מופרש בפועל או לא, וכן נידונה השאלה האם תבואה שלא הופרש ממנה מעשר עני אסורה באכילה ("טובל" את הפירות, מלשון טבל) ונטען כי העני נתון בחלוקת בין ר' אליעזר (המתיר) וחכמים (האוסרים). בסופו של דבר הכרעה היא שלכל הדעות מעשר עני טובל את הפירות וכך גם ספקו טובל. מדברי הגمرا עולה אפוא שספק מעשרות שבתו הדמאי הוא ברמת החומרה של ספק טבל.²⁰ דברים אלו מנוגדים למדוי לאמור בסעיף הקודם, שבו ראיינו כי הדמאי הוא חלק 'משפחה' של איסורים אכילה קלים.

18. מחלוקת בית שמאי ובית היל בשאלת האם ניתן להתחשב בפועל ב'מיון' שיש לדמאי, מצטרפת לדבריו של הרב זווין המתאר את מחלוקת בית שמאי ובית היל כנוסבות על המתה שבין 'בכוח' ל'בפועל'. ראו הרב שלמה יוסף זווין, לאור ההלכה, עמ' שח'.

19. להרחבת בעניין ההבדל בין מתנות עניים לבין מעשר עני (הבחנה המבוססת על ההבדל בין עזיבה לבין) ראו חולין קלא ע"ב ומפרשים.

20. מסקנת הסוגיה היא שלכל הדעות ספק מעשר עני המעורב בתבואה אסור ('טובל') אותה, אלא שלשיות ר' אליעזר לא נחשדו עמי הארץ על הפרשת מעשר עני ולכן מדובר בספק רחוק; ואילו לשיטת חכמים נחשדו עמי הארץ גם על מעשר עני ולפייך מדובר בחשש סביר. הגمرا מבארת שחלוקתם מובוססת על חיזוי ההתנהגות של עמי הארץ: לר' אליעזר, כיון שיש אפשרות לזכות

התפיסה שלפיה הדמאי הוא ספק טבל מודגשת בצורה נאה בסוגיה במסכת מכות. המשנה מונה בראשית הולקים את מי שאוכל טבל ומעשר ראשון שלא ניטלה תרומותו: מתני'. ואלו הן הולקין: הבא על אחותו, ועל אחות אביו... אכל טבל, ומעשר ראשון שלא נטלה תרומותו, ומעשר שני והקדש שלא נפדו. כמה יאכל מן הטבל ויהא חייב? רבי שמעון אומר: כל שהוא...
(משנה, מכות ג, א)

הגמרה מבירת מה נכלל באיסור טבל שעליו לוקים, והאם גם פירות שהורמו מהם תרומות ומעשרות אך לא הורם מהן מעשר עני מוגדרים כתבל:

אמר רב: אכל טבל של מעשר עני - לוקה. כמאן? כי האי תנא דתניא: אמר ר' יוסי: יכול לא יהא חייב אלא על הטבל שלא הורם ממנו כל עיקר; הורם ממנו תרומה גדולה ולא הורם ממנו מעשר ראשון, מעשר ראשון ולא מעשר שני ואפי' מעשר עני מנין? ת"ל: "לא תוכל לאכול בשעריך" וגוי (דברים יב, יז), ולהלן הוא אומר: "ואכלו בשעריך ושבעו" (שם כו, יב), מה להלן מעשר עני אף כאן מעשר עני, ואמר רחמנא: "לא תוכל".
(מכותטו ע"ב)

כמקור להפיק ממנו את ההלכה מהתבססת הגמורה על דרישת החכמים שבה מתבאר שגם מעשר עני כשלעצמם נכלל בין איסורי אכילה של טבל. בגמרה על אחר מובאת דעתו של רב יוסוף המציע כי העניין נתון במחלוקת תנאים:

אמר רב יוסף: כתנאי - ר"א אומר: אין צריך לקරות את השם על מעשר עני של דמאי, וחכ"א: קורא את השם ואינו צריך להפריש; Mai לאו בהא קא מיפלגי, דמר סבר: ודאי טובלו, ומיר סבר: ודאי איינו טובלו.²¹
(מכותטו ע"ב - יז ע"א)

במעשר עני על ידי הפקרת נכסים, יש לצפות שכן יעשו עמי הארץ וכך במעשר זה באופן המותר; ואילו חכמים סוברים שהוא חלייך חריג ואנשים לא מפקרים את כל נכסיהם ומיניהם אותם על קון הצבי בתמורה לאפשרות לזכות במעשר עני של פרותיהם. כך או כך, בוודאי לשיטת החכמים "ספקו טובל" והדמאי הוא הוא ספקו; ואם כן, לפניו שיקות בין הדמאי לספק טבל.

²¹ בהמשך מקשה אבי מודיע נחלקו חכמים ור' אליעזר על הדמאי, הלו לפיו פידוש דבריהם, המוצע על ידי רב יוסף, מחלוקתם קשורה לשאלת משמעותית יותר: האם מעשר עני ודאי הוא בגדר טבל? וכן הגמורה דוחה ומציעה שהם נחלקו בשאלת האם בדמאי חושים להפרשה של מעשר עני; אולם, הנחת היסוד שדמאי הוא ספק טבל נשמרת: "אמר ליה אבי: اي הכי, אדמיפלגי בספיקו ליפלנו בודאי! אלא דכולי עלמא דאי טובלו, והכא בהא קא מיפלגי, מיר סבר: לא נחשדו עמי הארץ על מעשר עני של דמאי, כיוון דממון הוא אפרושי מפריש; ורבנן סבר: כיוון דטריחא ליה מילתא לא מפריש".

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

רב יוסף מציע אפוא שהקביעה שמעשר עני 'טובל' את הפירות אינה מוחלטת, אלא נתונה בחלוקת ר' אליעזר וחכמים לגבי ההחלטה להפריש מעשר עני מדמאי. ראייתו של רב יוסף מבוססת על ההבנה שבdma יש ספק מעשר עני, וכי למי שסביר שספק מעשר עני 'טובל' את הפירות קל וחומר שמעשר עני 'טובל' אותו. כך או כן, גם מתבאר בין השיטים שি�שנה שיקילות בין ספק מעשרות לבין DMA, כלומר הדמאי הוא ספק טבל, וככל ספק באיסור דאורייתא דיבנו לחומרה ואיסור לאוכלו.

3. איסור דרבנן

גישה אחרת לחולוטין לאופיו של הדמאי מצויה בסוגיה במסכת Baba Metzia הדנה בפדיון מעשר שני. ההלכה היא שכאשר פודים מעשר שני, מוסיפים חומש על ערכו; וכמאליה עולה השאלה: מהו מעמדו של החומש? הגمرا מא但她 זאת בעיקר דרך השאלה האם נתינת החומש מעכבה את אכילת הפירות והאם דין כדין פירות שלא נפדו כלל:

איבעיא להו: חומש מעכב או איינו מעכב? ארבעה בארבעה פריך, ואכנפשה
מוסיף חומש, אלמא חומש לא מעכב, או דלא: ארבעה בחמשה פריך, וחומש
מעכב?

(בבא מציעא נד ע"ב)

רבינא מבקש ללמד מהמשנה במסכת DMA (א, ב) - הקובעת כי אף שמאירים מעשר שני מדמאי, אין מוסיפים חומש בעית פדיונו²² - שחיזוב הopsis חומש נחות מחייב הפרשת הקרן:

אמר רבינא תא שמע: הדמאי אין לו חומש, ואין לו ביעור. הא קרן יש לו! מי טעם? קרן דמעכב לדאורייתא - איתא בדרבנן: חומש דלא מעכב לדאורייתא - ליתא בדרבנן.

(שם)

לדעת רבינא, אין חובה להוסיף חומש על פדיון מעשר שני של DMA משום שמדובר במעשר שני בדרבנן; ומכאן שלשליתו הדמאי הוא איסור דרבנן.²³ תפיסה זו שונה מההצעות הקודמות: מחד-גיסא, גם כאן מוצג הדמאי כאיסור מוחלט העומד בפני עצמו - באופן דומה להצעה הראשונה שראינו לעיל, שם 'נאץ' הדמאי עם

22. ראו לעיל. דין זה נשנה גם ביחס לרבעי במשנה, פאה ז, ו: מעשר שני ה, ג ועוד.

23. לא ברור האם זה איסור דרבנן שיש לו עיקר לדאורייתא או שהוא איסור דרבנן העומד לעצמו.

איסורים קלים אחרים; אולם מאידך גיסא, הוא אינו מוצג כאן כאיסור שמקורו מן התורה - כפי שעלה מההצעה הקודמת.²⁴

הגדרתו של הדמאי כאיסור דרבנן מצויה גם בהקשר אחר במסכת Baba Metzia. המשנה קובעת כי האוכל בשוגג תרומת מעשר של דמאי מוסיף חומש על דמי אותה התרומה:

חמשה חומשיין הנה, אלו הנה: האוכל תרומה, ותרומת מעשר, ותרומת מעשר של דמאי, והחללה והבכורים - מוסף חומש...
(משנה, Baba Metzia ד, ח)

בגמרא על אתר הובאה קושייתו של רבא, בשם ר' אלעזר בן פדת, לגבי חיובו של האוכל תרומת מעשר:

אמר רבא: קשיא ליה לרבי אלעזר תרומת מעשר של דמאי: וכי עשו חכמים חיזוק לדבריהם כשל תורה?...
(בבא Metzia נה ע"ב)

הנחה היסוד של קושייה זו היא שהפרשת תרומה מדמאי היא חיוב מדרבנן באופן דומה לממה שריאנו לעיל בשם רבينا.

אולם הגדרתו של הדמאי כאיסור דרבנן מעלה את השאלה: מהי מהותו של איסור זה? הסוגיה במסכת ביצה (לה ע"ב) דנה בשאלת האם מקח כשלעצמם הווא גורם המחייב במעשרות, ובמסגרת זו מובאת דעתה של פליה בדבר שלא נסתימה מלאכתו, המקח כשלעצמם אינם קובע למעשרות - גם אם אותו דבר נמכר. בברייתא המובאת שם מבואר כי אפילו הולקה מעם הארץ דבר שלא נגמרה מלאכתו יכול להניח שהפירוט מעשרות, ועל כן כশמערם - מעשרם רק "דמאי" ולא ודאי.²⁵ דין זה חל אףלו כשהועוד לא נגמרה מלאכת הפירות ולא התגבש עדין חיוב במעשרות ולכן מסיקה הגمراה כי "רוב עמי הארץ מעשרין הנה" (ביצה לה ע"ב).

קביעה זו, שהזורה גם בהקשרים אחרים בבבלי, מלמדת כי יתכן לראות בדמאי חומרה שאינה מבוססת בהכרח על המציאות. להלן בסעיף ז' נעמיק באפשרות זו ונעלה

24 מובן שניין לטעון שספק דאויתא הוא איסור דרבנן כשיטת הרמב"ם, ראו הפניות להלן העירה 32, אך מן הדברים כאן משתמש שמדובר באיסור דרבנן עצמאי.

25 ככלומר אף שמדובר בפירוט שלא נגמרה מלאכתם ולכן עוד לא הגיע זמן החיוב שלהם במעשרות, אין יוצאים מהנחה שעמוי הארץ בודאי לא עישרו את הפירות, אלא מעשרים אותם רק בתורת דמאי - דהיינו על צד הספק.

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

את האפשרות כי נמענו של איסור הדמאי הוא עם הארץ יותר מאשר הפירות עצם והחשש האיסורי שביהם.

4. ספק דדרריהם

אפשרות נוספת לגבי מעמדו של הדמאי עליה מדברי הסוגיה במסכת שבת (כג ע"א) אשר עוסקת בנוסח הברכה על הדלקת נרות חנוכה. הגمرا מאביה שעל הדלקת נרות חנוכה מברכים "אשר קדשנו במצבינו וצונו להדליק נר של חנוכה" ותמהה: "והיכן צונו?" - כלומר לאוורה אין מצווה מן התורה להדליק נרות חנוכה והדלקה זו מקורה בתקנות חכמים בלבד. בגמרה על אחר מובאות שתי הצעות למקור החובה מן התורה: הציין שלא לסור מדברי חכמים (דברים יז, א); והפסוק "שאל אביך ויגדך ז肯יך ויאמרו לך" (שם לב, ז).

על דברים אלו מבקשת רב עמרם:

מתיב רב עמרם: הדמאי מערבין בו ומשתפין בו וمبرכין עליו ומזמנין עליו, ומפרישין אותו ערום ובין השימושות.²⁶ ואי אמרת: כל מדרבנן בעי ברכה, הכא כי קאי ערום, היכי מבرك? והוא בעין "והיה מוחניך קדוש" וליכא!

(שבת כג ע"א)

רב עמרם מעמת את ההנחה שمبرכים על מצוות מדברי חכמים עם המשנה המלמדת שניתן להפריש אותו ערום; ומכאן מסיק רב עמרם של הפרשה מדמאי לא נלוות ברכה (שכן לא ניתן לברך בעירום) - והוא הדין לכל חיוב מדרבנן. דברי רב עמרם מורים כי אף הוא סבר שהdmaי הוא איסור דרבנן, באופן דומה لما שראינו בסעיף הקודם.

את קושייתו של רב עמרם מישב אבי באמצעות הבחנה בין מצבי ודאי ומצבי ספק:

אמר אבי: ודאי דדרריהם - בעי ברכה; ספק דדרריהם - לא בעי ברכה.
(שם)

אבי מציע אם כן הגדירה מחדש לדמאי כך שמעמדו לא יוצג כסתייה למצוות חכמים בכלל. לדעתו, יש להבחין בין "ודאי דדרריהם" שمبرכים עליו (כאמור לגבי נרות חנוכה) לבין "ספק דדרריהם" (כגון DMAI).²⁷

26. משנה, DMAI, ד (הרבאה לעיל).

27. במסכת כתובות (נו ע"ב) מופיע דיון דומה בין אבי לרבא בשאלת מודיע ר' יהודה סבר שסומכים על החמורים שנכנסו לעיר, כאשר אחד מהם מודה שהוא מוכר אינם מותוקנים (כלומר אינם מעוררים) וטוען שפירוטיו של חברו מותוקנים. אבי מציע שב"ספק דדרריהם" "לא עבדו רבען חיוך לדדרריהם כשל תורה", כפי שעשו באיסור דדרריהם.

את הביטוי "ספק בדבריהם" אפשר להסביר לפחות בשני אופנים: ספק בדיון דרבנן²⁸ או חיוב דרבנן שמקורו בספק; נראה שהגמara הבינה אותו באופן השני שכן הוא מעמתה את תירוץו של אבי עם העובדה שمبرכים על יומ-טוב שני של גלויות שהוא חיוב דרבנן שמקורו בספק.²⁹

תירוץה של הגמara לסתירה מדיננו של יומ-טוב שני של גלויות היא שחכמים עשו חיזוק ליום-טוב שני של גלויות כדי שלא יבואו לזלול בו, ועל כן באופן חריג תיקנו ברכה אף שמייקר הדין אין ברך על ספק בדבריהם. הסבר אחר לביטוי "ספק בדברים" מופיע בחידושי הרמב"ן אשר פירש שכיוון שחיוב ההפרשה של דמאי הוא מדרבן ומכוון בספק, אזי ברכתו - שהיא ככל ברכה (למעט ברכת המזון) חיוב מדברי חכמים - מוטלת בספק.

הא דאמרין ספק בדבריהם לא בעי ברכה דהינו דמאי וכי קאמר אפילו לא נתעشر אין הברכה שלו אלא מדבריהם וכיון שהוא ספק לגבי הברכה הרי הוא ספק בדבריהם.

(הרבי משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, שבת כג ע"א, ד"ה הא דאמרין)

לדברי הרמב"ן, אליבא דאבי, אומנם הדמאי הוא חיוב דרבנן ואולם אין לו מעמד עצמאי בלבד הספק שבו. הרמב"ן מفرد אפוא, באופן מעט מלאכותי, בין חומרת האיסור עצמו לבין הדין בברכה, ככלומר בין תשתיית האיסור (ספק) לבין מקור תוקפו (חיוב דרבנן).

5. חומרה בעלמא

רבא דוחה את הצעת אבי שלפיה הדמאי הוא "ספק בדברים", וקובע שר' רוב עמי הארץ מעשרין הן" ולפיכך אין מעשרים דמאי מכוח ספק (שהרי אין חוששים למייעוט).³⁰ לדעתו, הספק הקיים בדמאי הוא כל כך רחוק ולא-משמעותי וכך אין מברכים על ההפרשה ממנו שכן ה'סיכון' שכברכה גדול.³¹

28 כך משתמש מסווגית עירובין מה ע"ב.

29 ראו רשי", שבת כג ע"א, ד"ה ובუ ברכה וד"ה ספק בדבריהם.

30 השוו לדבריו בסוגיה במסכת כתובות (ראו לעיל העלה 27). בסוגיה זו רבא סבור שר' יהודה התיר להאמין לחמר ממשום ש"בדמאי הקלול", אך לא ביאור באופן מפורש על מה מבוססת הקללה זה.

31 אפשר גם להסביר אחרת: לדברי רבא, מדאוריתא רוב עמי הארץ מטעים ועל כן אין בפירושיהם איסור, ואולם חכמים גוזרו שייהי ספק אף שאין ספק. עדמה זו מחלוקת בין הרעיון של "ספק בדברים" לטענותו של אבי לבין טענותו של רבא - שמוסיף מדווק בספק רוחק בעוד אבי מתעכב על שאלת מקור הספק. דיון זהה-domaha במעט במסכת יבמות (ל ע"א) לגבי השאלה האם 'תרי ותרי' יוצר ספק דרבנן או ספק DAORIYATA: למאן אמר ש'תרי ותרי' דרבנן, אז אם יש 'תרי ותרי' שאישה מקודשת - علينا לומר שמדדאוריתא היא בחזקת פנואה ורק חכמים גוזרו שייהי ספק אם היא מקודשת.

הספק והdmaי: לשירותה של הבניה החברתית

כמאליה עולה השאלה: אם מקור החיוב להפריש DMAI הוא מדרבנן ובדרך כלל נקבעת ברכה על חיובי דרבנן, מדוע לא נקבעה ברכה לדמא? על כך משיב רש"י:
רבא אמר - ספק דבריהם בעי ברכה, וDMAI אפילו ספק לא הויא אלא חומרא בעלמא, דרוב עמי הארץ מעשרין.

(רש"י, שבת כג ע"א, ד"ה רבא אמר)

כלומר: כיון שהספק נucker, ברור שמדובר בחיוב דרבנן בעל אופי שונה ולכן זהה חומרה בעלמא ולא מצوها. סקרנו עד עתה מספר כיוננים העולים מדברי הגמara במקומות שונים. כתעתנו בפירוש גישות פרשנויות בדברי הראשונים (בפירושם לסוגיה שהצגנו עתה, בשבת כג ע"א) החושפות התייחסויות מורכבות נוספת למעמדו של הדמא.

ה. גישות פרשנויות שונות ביחס לדמא

1. איסור דרבנן שאין לו מקור בתורה

בפירושו לסוגיה במסכת שבת מסביר הרמב"ן את מעמדו של הדמא בעיניו, וכך הוא כותב:

וכן יו"ט לגבי ברכות שבתפלה ספק בשל דבריהם הוא, ורבה דאמר רוב ע"ה מעשרין הן נואה לי דלא פlige אהוי טעמא דהא בהדייא אמרין בברכות (כא ע"א)... וש"מ דספק דבריהם לא בעי מיהדר וברוכי...

(הרבי משה בן נחמן, חידושי הרמב"ן, שבת כג ע"א, ד"ה הא אמרין)

בתחילת מאמר הרמב"ן שרבעה אין חולק על עיקנון 'ספק ברכות להקל' ומכאן שמחולקו עם אבי אינה מתמצה במסגרת הלכות ברכות. לדעתו, מחלוקת של אבי ורבה מתறחת במישור שונה:

אלא טעמא דרבא דכיוון שתקיינו רבנן ונזרו על הדמא כמצוה של דבריהם DMAI ממש דומיא די"ט שני דהוא תקנתא דרבנן ולא חיישין לספקה וביעיא ברכה כנה חנוכה, אלא משום דכיוון דרוב עמי הארץ מעשרין הן עובוד רבנן היכירא דלא לימרו כדורייתא דמי فهو לרבען...
(שם)

לדעת הרמב"ן, רבא חולק על הסברה שלפיה יש אפשרות להבחין בשני רבדים באיסור DMAI ולענין ברכות יש להתבונן על הספק שביסוד האיסור ולקבוע שאין מברכים.

לפי הסברו, דעת רבא היא שמשעה שנקבע איסור על ידי חכמים, אין זה משנה מהי הסיבה המונחת בתשתיתו: גזירה, תקנה, ספק או חומרה. בכל אחד מהמקרים לפנינו איסור חכמים ויש לברך עליו, כשם שביום טוב שני של גלויות נהוגה ברכה - לא כתקנה ולמרות העובדה שהוא מבוסס על ספק, אלא משומש לכך הוא הדין בכל איסורי חכמים. לדבריו, הדמאי הוא המקרה החיריג היחיד שבו ביטולו חכמים את הברכה והסיבה לביטול זה היא רצונם של חכמים להבדיל בין הפרשה רגילה לבין הפרשה מדמאי - כדי שלמפריש יהיה ברור שהפרשה זו אינה דומה להפרשה מדין תורה והוא אינה מבוססת אפילו על ספק דאוריתא שכן רוב עמי הארץ מעשרים.

פירשו של הרמב"ן לשיטת רבא מציר לפנינו גוון מעניין נוסף באשר לדמאי: הקביעה שמדובר באיסור דרבנן בעל אופי ייחודי, איסור מוחלט שחכמים לא רצוי לקבוע לו ברכה כיון שעילית האיסור אינה עולה בקנה אחד עם המצויאות ב'سطح'.

2. ספק דאוריתא - איסור דרבנן

ר' מנחם המאירי מביא, כדרכו, כמה הצעות לפירושה של הסוגיה במסכת שבת; לעניינו חשובה הצעתו השלישית:

ויש בזה דעת שלישית לקצת מפרשים לפסוק באיזה מן הדעות ולהוסיף בו שכל ספק שבעולם נקרא ספק דדבריהם שלא חייבה תורה על הספקות וחכמים החמירו עליהם.

(הרבי מנחם המאירי, בית הבחרה, שבת כג ע"א, ד"ה ויש בזו)

טעןתו של המאירי בשם "קצת מפרשים" היא "ספק דדבריהם", כפי שמכנה אבוי את הדמאי, הוא למעשה ספק דאוריתא - שכן אין ידוע אם הפרישו תרומות ומעשרות מן הפירות - אלא שההתורה לא אסרה את הספקות ורק חכמים אסרו אותן. במובן זה מדובר בספק שהוא "דדבריהם".³²

³² הראשונים נחלקו האם הדין היודיע 'ספק דאוריתא לחומרא' מקורו מן התורה או מדברי חכמים (כלומר האם התורה אסרה את הספק או שמא רק חכמים אסרו זאת), ובדין זה מעורבות הפרשיות העוסקות בספק סוטה, ספק מזוזה וכן דין של שם תלוי. יש אינספור מקורות לעניין זה, ואפנה רק לחלקם: ויקרא ה, י-יט (דין אשם תלוי); משנה, כריתות ד, א; כריתות ז ע"ב; קידושין עג ע"א; משנה תורה, הל' טומאת מת ט, יב; שם, הל' איסורי ביאה י' ז; שם, הל' שגנות ח, ז; הרב שלמה בן אדרת, חידושי הרשב"א, קידושין עג ע"א, ד"ה מזור ודאי הוא שלא יבוא; הרב אריה ליב הכהן, שב שמעתא, שמעתא א; הרב יצחק מינקובסקי, קרע וורה, יבמות לז ע"א; הרב שמואן שקאפ, שער יושר, שער א, פרק ג.

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה הברתית

בקשר זה יש לציין גם את שיטת הראב"ד הצועד בכיוון דומה. בכמה מקומות פסק הרמב"ם שאין מברכים על ספקות - כגון אנדרוגינוס שאין מברכים על מילתו מפני שאין זכר ודאי³³ - ואת הכלל שבדבר סיכם בהלכות חנוכה:

אף על פי שקריאת ההלל מצוה מדברי סופרים מברך עליה "אשר קדשנו במצותיו וצונו" כדרך שմברך על המגילה ועל העירוב,ichel ודי של דבריהם מברכין עליו אבל דבר שהוא מדבריהם ועיקר עשייתן לו מפני הספק כגון מעשר דמאי אין מברכין עליו, ולמה מברכין על יום טוב שני והם לא תקנוهو אלא מפני הספק? כדי שלא יזללו בו.

(משנה תורה, הל' מגילה חנוכה ג, ה)

על דברים אלו הוסיף הראב"ד את הערה הבאה:

אמר אברהם: זה הטעם לאבוי אבל רבא חלק עליו ואמר שאין הטעם לדמאי אלא מפני שרוב ע"ה מעשרין הם אבל ספק אחר אפילו בדרבן מברכין.
(רב אברהם בן דוד, השגות הראב"ד על משנה תורה, הל' מגילה חנוכה ג, ה)

דברים דומים כתוב לגבי מילת אנדרוגינוס:

אמר אברהם: אם אנדרוגינוס ספק מברך עליו מפני שהוא ספק دائוריתא ועל ספק دائוריתא מברכין, חוץ מן הדמאי מפני שרוב עמי הארץ מעשרין הן עכ"ל.
(שם, הל' מגילה ג, ו)

דמאי, אליבא דהראב"ד, הוא אם כן ספק دائוריתא שאין מברכין עליו ולא אישור דרבנן שישodo בספק, באופן דומה להצעה שראינו בדברי ר' מנחים המאירי. למעשה, חלוק הראב"ד על הרמב"ם הן בשאלת האם מברכים על ספק دائוריתא (כמו מילת אנדרוגינוס), הן על מסכנות הסוגיה הנוגעת לדמאי ולהגדתו, והן על פסיקת ההלכה: לדעת הראב"ד יש לפ███ כרבה (וככלל הפסיקה המקובל) ואילו הרמב"ם פ███ ככל הנראה כאבוי.

יש לשים לב כי הראב"ד מעד לרשותו של שפט רבע רקי פטור מברכה, מפני שרוב עמי הארץ מעשרים, אבל על ספק אחד, אפילו ברבנן, יש לברך; ומדובר משותמע כי לדידו הדמאי הוא ספק دائוריתא.

33. ראו משנה תורה, הל' מגילה ג, ו.

3. כלל הדעות רוב עמי הארץ מעשרים

לפי ההסברים השונים שראינו, אבי ורבה נחלקו ובמרכז מחלוקתם השאלה האם הטיעון "רוב עמי הארץ מעשרים" תקף; אלא שכפי שמעיר ר' מנחם המאירי, אם נבחן את סוגיות הגדירה השונות שבהן עולה טיעון זה, נגלה שהטיעון מובא לעיתים בפיו של אבי ולעתים בפיו של רבא. היכן?

לדידו של ר' מנחם המאירי, המפרשים נדחקו להסביר את החילופים הללו, בעוד דעתו ההסביר פשוט יותר:

עיקרי הדברים שטעם זה, ר"ל [=רצוני לומר] "רוב עמי הארץ מעשרים הם", ככל הוא לכל ושניהם סוברים כן אלא שככל שנראה לתנא או לאמורא לישען בטעם אחר נוח לו בכך שלא לישען על משענת חסידותו של עם הארץ ופעמים סובר זה שיש לו טעם אחר ואין צורך לרוב עמי הארץ והאחר אין אותו הטעם ערב לו וחוזר לו לטעם הקדום שאמרנו וזהו החלוק שיש ביניהם.

(הרבי מנחם המאירי, בית הבחירה, שבת כג ע"א, ד"ה הרבה סוגיות)

לפי הצעתו של ר' מנחם המאירי, אין חולק על כך שרוב עמי הארץ מעשרים" ולמעשה אבי ורבה מסכימים על כך אלא שלא נוח להם "ליישען על משענת חסידותו של עם הארץ" כלשהו הנאה של ר' מנחם המאירי; ולכן, כשהנמצא להם טעם אחר העדיף אותו על פני נימוק זה.

גישהו של המאירי, המלווה בקורסוטוב של הומר דק, נוגעת להבנתו בסיסו מהותי מאוד בענייני הדמאי. ר' מנחם המאירי מציע כי לכל הדעות הדמאי אין איסור שיש לו קשר לספק בתרומות ומעשרות, אלא שהאמוראים ביקשו להסתיר את העובדה שאיפילו עמי הארץ מעשרים את פירותיהם והעדיפו להשאיר את משנת אבות על תילתה כתפיסה מוסרית וחברתית רואה: "אין בור ירא חטא, ולא עם הארץ חסיד" (משנה, אבות ב, ה).

ו. מהותו של הדמאי - הצעה מחדשת

ראינו עד עתה כמה וכמה אפשרויות להבנת איסור הדמאי. לפי אפשרות אחת, הדמאי הוא ספק דאוריתא, אלא שעל הצעה זו יש לתמוה: מדוע נתיחדו לו שם מיוחד ואף מסכת עצמאית? יתכן שהתשובה לכך מצויה ביום טוב שני של גלויות' שאף הוא ספק שנקבע כאיסור נבדל (אולי מפני שהוא נושא על גביו מטען שונה מזה שנושא עליו כל ספק דאוריתא אחר). כך, הארגון המוחלט של ההלכות הפק לתקנת חכמים נפרדת שרק

הספק והדמאי: לשירותה של הבניה החברתית

ביסודה יש ספק (או כפי שניסח הרמב"ן): הסיבה לתקנת חכמים אינה חשובה לאחר שהוא קיבלה מעמד עצמאי). אולם לפי תשובה זו, אין להגדיר את הדמאי כספק دائורייתא. אפשרות נוספת בין השיטים היא שהו איסור תורה שהומר באכילה במקרים רבים וכן הוא מהאיסורים הקלים. לפי אפשרות שלישיית, זהו איסור דרבנן שלא התבררו מהותו וטעמו, כיון שרוב עמי הארץ מושרים. לפי הצעה אחרת, זהו אכן ספק دائורייתא - ככלומר ספק טבל - אלא שהتورה לא אסורה את הספקות ועל כן מדובר באיסור דרבנן (אך גם כאן יש לתהות מדוע נקבע לאיסור שם מיוחד). אפשרות נוספת, שהזכרנו כבר, היא שמדובר באיסור דרבנן שישדו בספק כדוגמת 'יום טוב שני' נוספת, אפשרות אחרת, שנראה בבה עתה, היא שמדובר בחומרה של חכמים שאין של גלויות. אפשרות אחרת, שנראה בבה עתה, היא שמדובר בחומרה של חכמים שאין לה כל קשר לREALITY, שכן בחינה סטטיסטית מגלה "רוב עמי הארץ מושרים".

קשה האפשריות לגבי הבנת איסورو של הדמאי או ספקו מתרחכת ככל שמעמיקים בסוגיות השונות ובפרשנותן. למעשה, מדובר בתופעה שאין לה אח ורע: אלו מוצאים הגרות שונות ומגוונות לאותו האיסור - והן נעות מספק دائורייתא ועד 'חומרא בעלים'. סיכום ממצאי העיון מורה שכמעט כל האפשרויות קיימות וכייל התשובות נכונות. עם זאת, נראה לי שניין לישב את הקושי שהציגו המשנה של הדמאי ולהציג הצעה שمفוזרת כמעט את הערפל האופף את הדמאי.

עיהון בהלכות מעשר במשנה תורה' של הרמב"ם, העוקב את סדר ההלכות שבמשנה, עשוי לחשוף נקודת מבט אפשרית על איסור דמאי. בפרק ט' פותח הרמב"ם בתולדות הגירה על הדמאי המיחסת ליוונן כohan גדול, ומובסת על בדיקה שעשה ובמהלכה מצא שעמי הארץ מקלים ואינם מפרישים מעשר ראשון ושני. בעקבות הבדיקה, הגידר יוחנן כohan גדול מעמד של אנשים נאמנים הנבדל ממיעמד עמי הארץ שפירותיהם הוגדרו מעתה כדמאי (משנה תורה, הל' מעשר ט, א). בהמשך מזכיר הרמב"ם אילו חייבי הפרשה חלים ביחס לפירות דמאי ואילו לא, וכייד נעשית ההפרשה מדמאי, ובכלל זאת שאלות הברכה על ההפרשה (ט, ב-ז). מן הדיון המקדים והעקרוני עובר הרמב"ם לדון בשאלות היישומיות של הלכות דמאי. הוא דין במקורה של אדם שהזמן לא יכול סעודת שבת אצל חבר שאינו נאמן מבחינתו על המעשרות ומפריש כיצד יכול להלה להפריש מראש ממה שיאכל בשבת - אף שהמאכל אינו ברשותו קודם השבת (ט, ז). עוד דין הרמב"ם מה夷שה אותו אדם אם עם הארץ נותן לו לשבות מכוון, שהרי הפרשה מנוזלים מסובכת יותר וצריכה להיעשות בדרך של הותרה בכוס (ט, ז). הרמב"ם דין באשר לפועל שאינו מאשר לבעל הבית בענייני תרומות ומעשרות (ט, יא); במידת המחייבות של הנחותם ביחס להפרשה מדמאי (ט, יב); וכן בדיון שניים שצברו את כרמיהם לtower גת אחת, ואחד מהם אינו נאמן על המעשרות (ט, יג).

מידונים אלו עובר הרמב"ם לדיוונים לגבי היחסים במשפחה שאחדים ממנה הם עמי הארץ. הוא דין במעמדו של עבד של עם הארץ שנמכר לחבר (י, ג); במצבים שבהם האב עם הארץ אף אחד מבניו קיבל על עצמו נאמנות (י, ד), או בזוג 'מעורב' שהאיש עם הארץ ואשתו נאמנת ולחפץ (י, ה). בהקשר זה עלות הדילמה של אדם שהזמין למליצ'ר בסעודת עם הארץ שעה שהוא עצמו מكيف ונאמן (י, ו); האפשרות של אב לתקן מאכליים שבנו אוכל אצל עם הארץ (י, ז); האפשרות להאכיל דמאי לאורחים או לעניים והחובה להודיע להם על כך (י, יא); הגבייה לצדקה ודין הפירות שנגבו לצורכי צדקה (י, יב); והאפשרות של רופא להאכיל פירות של עם הארץ לעם הארץ (י, יג).

רפروف מהיר על פני הלווטוי של הרמב"ם מורה בבהירותה שהשאלה המרכזית שהדמאי מעורר היא שאלת חברתי. התעלומות מן השאלה ההיסטורית ובוחנה פונומנולוגית של המושג מגלה שאיסור הדמאי גור התgebשות של מעמדות שונים והבחנה בין 'מקפידים' ל'אינם מקפידים'; ודומה אפוא שזהו גם מהותו. לפניינו איסור שנולד מתוך ההכרח ליצור הבחנות חותכות בין אוכלוסיות שונות. במובן זה, הדמאי הוא הקפדה שענינה הנגה וביצור של שכבות אוכלוסייה שמרניות באמצעות כשרויות - באופן דומה למה שנוהג ביום בחוגים דתיים שונים ואשר הקשר בין לבין הממד ההלכתי המונח בחשתיתן כרוך לעימם בלבד כמעט ההפטליות הלכתיות.

קריאה מדוקדקת מגלה שהמסכת מציגה את הבדיקה הזו כענין לגיטימי, ולצורך כינונה של קריאה כזו יש להמיר את המושג 'ספק' במושגים 'חשד' ו'חשש'. תמורה כזו מסייעת להבין טוב יותר את כללי המערכת החשדנית שבסיסה הבינה שלא לכל העולם סטנדרטיים הלכתיים זהים וממי שאינו מוכן לשאת על עצמו 'תו תקן' אינו יכול לثبت אמון מלא. ההסכנות והחשש מאכליים שאינם מתוקנים מבסיסים צורך בכתיבת מסכת חברתי - כך שיינתן ביטוי לחשש הטבעי, המתבקש מן הרצון לקיים מצוות כהלכתן, מחד-גיסא; ומאית-גיסא, וזה עיקר עניינה של המסכת, תאפשר השמירה על יחס רעות וקרבה בין כלל שכבות העם.

המושגים השונים המשמשים בדיון משרותים את ההבדלים בין הבעיות השונות שעשוויות לצמוח. על השאלה האם להיענות להזמנה של מי שאינו מקפיד משיבה המסכת בחוב, בעוד את בעיית העישור היא מציעה לפטור באופן עצמאי, עם הקלות מסוג התניה וכיוצא בה. באופן דומה היא משיבה לשאלת האם לעניים מותר לאכול פירות כאלה, ואילו השאלה כיצד לתקן פירות דמאי במרחב הפרט, במנתק מן השאלה

הספק והדמיAI: לשירותה של הבניה החברתית

החברתית, נענית בניסוחים מחייבים יותר, וגם כאן נמצאה הבחנה בין ההפרשה עצמה לבין דיני חומש ואונן וכיוצא בהם.³⁴ לאורך כל הדרך מה שמוליך את המסקנות הלכתיות ואת רף האיסורים הוא ההיגיון הבריאותי ורמת החשש הריאלי, ולא גדרי האיסור המוצזרים. המעטפת הריאלית, 'פירות עם הארץ', יוצרת את הגיון המרובה באופןי המימוש של האיסור ואת היחס המשתנה אליו.

ז. סיכום

פתחנו את המאמר בהצגת השאלה היסודית לגבי מהותו של הדמיAI, וביקשנו לענות עליה. צעdenו בעקבות משניותה של מסכת דמאי והסוגיות בבבלי ובירושלמי העוסקות בו או מזכורות אותו. העלינו כמה הצעות להבנת מהותו, הננסכות על אותן משניות וסוגיות, ולבסוף הגיעו לנו כמה גישות בדברי הראשונים. בשלב האחרון צעdenו לאור סדר הלכתיו של הרמב"ם ובעקבות זאת העלינו את ההצעה המחדשת כי איסור הדמיAI הוא בידי איסור חברתי-הלכתי שמטרתו היא התייחסות לקיים של מעמדות שונים בעם ישראל בכל הנוגע להקפדה על כשרות, והסדרת היחסים בין מעמדות אלה.

³⁴ כפי שציינו לעיל (הערה 1 ועוד), בכמה מקורות מבואר שיוחנן כohan גדול הוא שתיקן את הדמיAI. מסתבר שבתקופתו חל י"צוב מסוים שאפשר את החזרת הסדרים לתקנם, והוא ניצל זאת לתקינה עישרוו של הדמיAI. יהנן כohan גדול אינו תנא; הוא נשא משרה ציבורית ונקודת מבטו היה זו של איש שרהה ושליטון. הרעיון שחivist הדמיAI מעוגן בגנרת 'מלכות', ולא בהחלה הלכתית גרידא, מתישב היטב עם הסברה שמה שעדם בסיס איסור הוא הבניה המعمדיית החברתית (אם לא כמהות או בסנקציה). לנитוח שונה של סוגיה זו ומגוותיו של יהנן כohan גדול, ראו הרב בנימין לאו, חכמים, א. ירושלים תשס"ז, עמ' 111-110.